

могут привести только к гибели того, что мы уже имеем, и что в перспективе можем иметь. Главным условием деятельности являются взаимоотношения людей друг с другом, возможность такого взаимодействия обеспечивает мораль, которая не может основываться на иррациональных порывах. Иррациональное побуждает человека к необдуманным поступкам, оно подчиняет человека себе, отбирая последнюю надежду на свободу. В сфере практической деятельности, руководствуясь иррациональными порывами, человек заботится только о своем выживании и комфортном существовании, забывая о том, что эгоистические биологические импульсы обособливают его от остального человечества. Именно в таком обществе человек становится человеку волком. Только разум может спасти человека от такой деградации, поэтому мораль должна основываться исключительно на постулатах разума. Кантом и были разработаны такие рациональные методические основания для морали. Безусловно, эти основания предполагают усовершенствования в деталях, но сама их структура не может быть разрушена. Чем сильнее будет наш разум, тем разумней будет сила, с которой мы преобразуем мир.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воропай Т. С. Этический дискурс современности: [электронный ресурс] / Т. С. Воропай // Библейско-богословский институт им. апостола Андрея: [сайт]. – Режим доступа: http://www.standrews.ru/private/standrews/prices/Contest_Nov_2005_Voropaj.doc (21.11.05).
2. Калинин Л. А. О нравоцентричности трансцендентальной антропологии Канта, или о роли морали в природе человека / Л. А. Калинин // Кантовский сборник: [научный журнал]. – Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2010. – № 4 (34). – С. 21-33.
3. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения морали / И. Кант; [пер. с нем.; под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана.] // Кант И. Соч. в шести томах. – М.: Мысль, 1966. – Т. 6. – 743 с.
4. Кант И. Критика практического разума / И. Кант; [пер. с нем.; под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана.] // Кант И. Соч. в шести томах. – М.: Мысль, 1965. – Т. 4. Ч. 1 – 544 с.
5. Кант И. Критика способности суждения / И. Кант; [пер. с нем.; под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана.] // Кант И. Соч. в шести томах. – М.: Мысль, 1966. – Т. 5. – 564 с.
6. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант; [пер. с нем.; под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана.] // Кант И. Соч. в шести томах. – М.: Мысль, 1964. – Т. 3. – 799 с.
7. Хоружий С. С. Театр ситуаций: [электронный ресурс] / С. С. Хоружий // Институт Синергийной Антропологии: [сайт]. – Режим доступа: <http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2009/02/hor-interview2.doc> (12.10.09).
8. Хоружий С. С. Критические очерки европейской антропологии: [электронный ресурс] / С. С. Хоружий // Институт Синергийной Антропологии: [сайт]. – Режим доступа: http://www.synergia-isa.ru/lib/download/lib/Horuzhy_Vesh_04.doc (23.11.06).

УДК 1:316=161. 340.12:323.2

Толстов І. В.

Українська державна академія залізничного транспорту (м. Харків)

ЩО СКАЗАВ БИ І. КАНТ ПРО СВІТОВЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО СЬОГОДНІ?

В статті розглядається ідея Канта щодо вічного миру. З'ясовується її вплив на створення сучасного світового громадянського суспільства. Саме ця ідея може лягти в основу проекту політичної конституції для світової спільноти. Підкреслюється актуальність переходу від міжнародного права до права всесвітнього громадянства, яке узгоджується з основними правами людини, народним

суверенітетом та світовою публічністю. Для розв'язання цієї проблеми Кант розробляє філософію історії з усесвітнім громадянським наміром, який узгоджує політику з мораллю прихованою ціллю природи.

Ключові слова: глобалізація, громадянське суспільство, республіка, публічність, права людини.

В статье рассматривается идея Канта о вечном мире. Выясняется ее влияние на создание современного мирового гражданского общества. Именно эта идея может лечь в основу проекта политической конституции для мирового сообщества. Подчеркивается актуальность перехода от международного права к праву всемирного гражданства, которое согласуется с основными правами человека, народным суверенитетом и мировой публичностью. Для решения этой проблемы Кант разрабатывает философию истории с вселенским гражданским намерением, который согласовывает политику и мораль со скрытой целью природы.

Ключевые слова: глобализация, гражданское общество, республика, публичность, права человека.

The article is devoted to Kant's idea of immortal peace and its impact on the modern world civil society. This idea can form the basis of the political constitution for the world community. It is emphasized the relevance of the transition from international law to the rights of universal citizenship, which is consistent with basic human rights, national sovereignty and international publicity. To solve this problem, Kant develops the philosophy of history. History focuses on the world's civil intent, which coordinates policy with the morality and hidden objective of nature.

Keywords: globalization, civil society, republic, publicity, human rights.

Спроби створення світового громадянського суспільства ґрунтуються на ідеї, що розповсюдження демократії призводить до загального миру та розширенню співпраці між державами та громадянами. Ці спроби набули популярності саме наприкінці ХХ та початку ХХІ століття, завдяки процесу глобалізації. В основі цього процесу лежить теза про безмежне розповсюдження універсальних культурних цінностей, потужного економічного потенціалу для інтеграції країн, прав людини, громадянських свобод та демократії по всьому світі. З іншого боку, глобалізація ставить під питання суттєві передумови класичного міжнародного права: суверенітет держав і чітке розділення внутрішньої та зовнішньої політики.

Вирішення сучасних проблем, які постають на шляху створення всесвітнього громадянського суспільства, потребує звернення до найвідоміших мислителів минулого. До таких мислителів відноситься Іммануїл Кант. У Канта можна знайти цілісне морально-правове вчення, в якому б повною мірою концептуалізувалися морально-правові ідеали майбутнього всесвітнього суспільства, і яке вже сьогодні може повністю змінити сучасне розуміння моралі, права та політики.

Не тільки твір Канта «Щодо вічного миру» (1795) стосується теми миру. Починаючи з «Ідеї всезагальної історії» (1784), чимало подальших текстів і пасажів, таких як твір «Про загальновідомий вислів» (1793), «Метафізика моральності» (1797), «Суперечка факультетів» (1798), показують, що для Канта вічний мир є загальною метою, якій присвячена його теоретична філософія. «Вічний мир» є для Канта ідеалом, що повинен надавати ідеї всесвітнього громадянського стану притягальності й сили наочності.

Однією з перших західноєвропейських філософів, яка почала цікавитися політико-правовою філософією Канта, була Ганна Арендт. Не залишився без уваги Кант і у творах О. Гьофе, Ю. Габермаса, Дж. Ролза. Знову підіймають питання про кантівську традицію «нові політичні філософи» – А. Рено та Л. Феррі.

Серед російських та українських філософів, які активно працюють з політико-правовим спадком Канта, слід відзначити Е. Ю. Соловйова, Ю. В. Кушакова, А. М. Кривулю, С. І. Максимова та ін.

Метою статті є дослідження проекту Кантової політичної конституції для світової спільноти та з'ясування її впливу на створення світового громадянського суспільства.

«Щодо вічного миру» – найвідоміший трактат Канта, присвячений проблемі створення світового громадянства. Перший розділ трактату містить статті, в яких визначається умови мирних відносин між державами та можливості їхнього подальшого зближення. Кант визначає мету бажаного «законного стану» між народами в негативній формі – як усунення війни: «Ніякої війни не повинно бути», слід покласти край «злочинній війні». Бажаність такого миру

Кант обґрунтовує вказівкою на зло, заподіяне війнами, які правителі Європи вели в ті часи за допомогою найманих військ. І подібно до того, як певний мирний договір покладає край злу будь-якої окремої війни, так тепер мирна спілка повинна «назавжди покласти край усім війнам» і усунути саме воєнне зло. Важливою є і вимога Канта про поступове роззброєння, заборону інтервенції та будь-якої ворожості, яка «унеможливує взаємну довіру в подальшому» [3, с. 261].

Другий розділ трактату містить три «заключні» статті, в яких йдеться про підтримку вічного миру після того, як він буде укладений. У першій статті цього розділу визначаються соціально-політичні передумови вічного миру. Першою передумовою є республіка – найкращий державний устрій, який бере свій початок у чистому (апріорному) джерелі права, що базується на волі членів суспільства (як людей), на їх залежності від єдиного загального законодавства, на громадянській рівності. Для Канта ці принципи мають вагоме значення, тому що тільки виходячи з них людина уявляє себе громадянином світу. По суті будь-який республіканський устрій, який виникає «з первинного договору», означає для Канта державу взагалі. Республіканський устрій в цьому сенсі являє собою правовий порядок, який заснований на народному представництві, на гласності; республіканський уряд відповідальний перед громадським контролем. «Якщо (інакше і не може бути при такому устрої) для вирішення питання: бути війні чи ні? – потрібна згода громадян, то цілком природно, що вони добре подумують, перш ніж почати таку погану гру» [3, с. 268]. Завдання республіканського устрою полягає у збереженні суверенітету народу, який випливає з природного права та сутності суспільного договору, а також – у збереженні законодавчих функцій. «Чим менше персонал державної влади і чим ширше її представництво, тим більше державний устрій узгоджується з можливістю республіканізму, і для подібного устрою існує надія за допомогою поступових реформ в решті решт піднятися до нього (республіканізму)» [3, с. 270].

Заслуговує уваги думка Канта про вирішальні права народу, зокрема щодо миру. Тільки народ може дати згоду на ведення війни. Люди, безперечно, добре подумують, перш ніж почати погану гру, адже всі тяготи війни їм доведеться взяти на себе, у той час як абсолютний правитель держави, в якій піддані не є громадянами, легко може зважитися на неї (війну) з будь-якого приводу. У «Метафізиці моральності» Кант розвиває цю думку: кожна людина, як громадянин, бере участь у законодавстві, вона «повинна дати через своїх представників добровільну згоду не тільки на ведення війни взагалі, а й на кожне окреме оголошення війни» [4, с. 272].

Друга, заключна стаття про вічний мир визначає основу, на якій виникає міжнародне право, а саме добровільний союз держав. У добровільному союзі держав реалізується устрій, подібний до громадянського суспільства, в якому кожному громадянину гарантовані його права. Цей союз народів не повинен бути «державою народів». «Федералізм вільних держав» як основа міжнародного права аніскільки не призводить до ідеї світової республіки. «Цей союз має на меті не здобуття влади державою, а виключно лише підтримку та забезпечення свободи для самої держави і в той же час для інших союзних держав, причому це не створює для них необхідності (подібно до людей у природному стані) підкорятися публічним законам та їхньому примусу» [3, с. 274]. Якщо народ, створюючи державу, визнає над собою законодавчу, урядову та судову владу, то між державами мирне врегулювання ґрунтується лише на «сурогаті громадянського суспільного союзу, а саме на вільному федералізмі, який розум повинен з необхідністю пов'язати з поняттям міжнародного права» [3, с. 275]. Союз народів, як уточнює Кант згодом, не повинен бути суверенною владою, а повинен залишатися товариством, союзом, який в будь-який час може бути розірваний та який слугує для того, щоб надавати членам цього союзу допомогу при нападі зовнішніх ворогів. Кант ще й тому негативно ставився до ідеї «світової держави», тому що вона може перетворитися на «чудовисько», «універсальну монархію», здійснити яку не раз намагалися абсолютні правителі тієї чи іншої феодальної держави.

Що стосується кантівського вислову «держава народів» (*Volkerstaat, civitas gentium*), то воно вживається як у роботі «Про загально відомий вислів «Може бути, це і вірно в теорії, але не годиться на практиці»», так і у трактаті про вічний мир [6, с. 106; 3 с. 275]. «Держави народів» визначає відносин між державами, які засновані на принципі морального обов'язку, де реалізується та обмежена федерація, єдиною ознакою якої є примус до збереження миру. Кант

досить скептично ставився до можливості тривалого миру, що досягається так званою рівновагою європейських держав. Це є, на його думку, «чистісінька химера, на кшталт будинку Свіфта, який був побудований при такому суворому дотриманні усіх законів рівноваги, що негайно звалився, як тільки на нього сів горобець» [6, с. 106].

Вільний федералізм, за Кантом, є добровільним підпорядкування держав вищій примусовій силі, яка на основі міжнародного права покликана забезпечити безпеку кожного з членів цього союзу. Цей принцип федерації не може розглядатися як заклик до відмови від національного суверенітету. Кант спеціально підкреслює необхідність збереження державного суверенітету для кожного з членів союзу. Так, в «Метафізиці моральності» Кант пише про подібний союз: «його можна назвати постійним конгресом держав, який передбачає добровільне зібрання різних держав, що будь-якої миті може бути скасованим, а не таке об'єднання, яке (подібно Американським Штатам) засновано на конституції і тому не підлягає розпуску» [4, с. 278-279]. Таким чином, федералізм, за Кантом, відкидає будь-яке обмеження національного суверенітету. Він набуває рис міжнародного органу, який покликаний запобігати війнам, це його єдине завдання, і примусові санкції, якими він володіє, не зачіпають національної незалежності членів цього союзу.

Кант заперечує вузьке трактування міжнародного права як права на ведення війни. Він справедливо зауважує, що подібне визначення міжнародного права призводить до того, що люди знаходять вічний мир в глибокій могилі, яка приховує всі жахи насильства разом з їхніми винуватцями. Якщо поняття міжнародного права має будь-який сенс, воно повинно мати кінцевою метою вічний мир, але, оскільки вічний мир практично недосяжний, міжнародне право висловлює політичні принципи, які слугують постійному наближенню до стану вічного миру. Тому традиційну класифікацію права війни він доповнює рядом норм так званого права миру: право на нейтралітет, право на гарантію миру, право на взаємне об'єднання, тобто федерацію держав для спільного захисту від нападів.

Третя, заключна стаття договору про вічний мир присвячена обґрунтуванню права всесвітнього громадянства. Це право є необхідним доповненням до публічного права людини взагалі і до вічного миру. Кожна людина повинна мати можливість відвідати будь-який куточок землі і не зазнавати нападів та ворожих дій. Це – «право загальної гостинності». З іншого боку, кожен народ має право на територію, яку він займає, і не повинен бути поневоленним прибульцями. Це – «право відвідування», яке не може супроводжуватися завоюванням. Кант обурюється поведінкою так званих цивілізованих торгівельних держав, які захопили великі території в Америці, Африці та Азії, війнами і лихами, які принесли ці захоплення. Він співчуває боротьбі поневолених народів проти загарбників. Він підкреслює, що спільність людського роду та більш-менш тісне спілкування між людьми, яке розвинулося завдяки торгівлі, не можуть не позначатися на долях усіх народів: «Повсюдне поширення спілкування між народами землі зайшло тепер так далеко, що порушення прав в одному місці землі відчувається в усіх інших; тому ідея права всесвітнього громадянства є не фантастичним чи дуже натягнутим уявленням про право, а необхідним доповненням <...> державного (та) міжнародного права аж до публічного права людини взагалі й відтак до вічного миру, і лише за цієї умови сміємо сподіватися, що постійно наближаємося до нього» [3, с. 279]. Саме тому Кант протестує проти колоніалізму і ворожих дій. Саме через це філософ вводить в свою теорію вічного миру позитивне поняття права «світового громадянства».

Зміст трьох заключних статей договору про вічний мир було згодом більш докладно розкрито Кантом у «Метафізиці моральності», в його вченні про державне, міжнародне та всесвітньо-громадянське право. По суті саме в цьому розділі викладається міжнародно-правовий аспект трактування проблеми вічного миру. Так, в додатку до трактату під назвою «Про гарантію вічного миру», Кант в стислій формі викладає свою філософсько-історичну концепцію, знову зв'язуючи вчення про вічний мир із загальними принципами своєї філософії. Він бачить гарантію вічного миру в тому, що хід людського розвитку спрямований на «об'єктивну кінцеву мету людського роду». Завдяки «об'єктивній кінцевій меті» людський рід наближається до незбагненої таємниці провидіння. Розкриваючи зміст поняття «провидіння» [3, с. 279], Кант, зокрема, підкреслює, що саме воно підтримує механізм природи, який керується загальними законами доцільності. Проведіння направляє людину щодо особливих цілей, яких вона, щоправда, не передбачає, але про які здогадується за наслідками.

Воно має сенс лише в морально-практичному відношенні, а прагнення пізнати його є безрозсудною зухвалістю людини, яка не в змозі теоретично пізнати надчуттєве. І тим не менше прагнення подолати це незнання є необхідною умовою подальшого розвитку людства.

Вічний мир не настане сам собою. Тільки діяльність, заснована на емпіричних засадах людської природи, може стати міцною основою для державної політики і, отже, наблизити суспільство до здійснення загального миру. «<...> Морально-практичний розум вимовляє в нас своє категоричне veto: ніякої війни не повинно бути; ні війни між мною і тобою в природному стані, ні війни між нами як державами <...> війна – це не той спосіб, яким кожен повинен домагатися свого права. Отже, питання вже не в тому, чи реальний вічний мир чи нереальний <...> і чи не обманює нас власне теоретичне судження, коли ми припускаємо перше; питання в тому, що ми повинні чинити так, якщо було б реальним те, чого, можливо, немає, повинні сприяти його обґрунтуванню та прийняттю такого устрою, який ми уявляємо найбільш придатним <...> щоб встановити вічний мир та покласти край злочинній війні, на яку до сих пір, як на головну мету були спрямовані внутрішні сили всіх без винятку держав» [4, с. 282].

Але зміст мирної політики повинний бути зрозумілим правильно. Тому державцям необхідно враховувати не тільки думку «юристів», тобто державних чиновників, вони повинні прислухатися і до голосу філософів; не можна допустити, щоб замовк або зник клас філософів. Кант зовсім не хоче, щоб королі стали філософами чи філософи – королями, як це зробив Платон у своїй «Державі». «Не слід очікувати, щоби королі філософували чи щоби філософи зробилися королями; та цього і не варто бажати, позаяк володіння владою неминуче спотворює вільний присуд розуму. Та самодержці чи самодержавні (що здійснюють самоуправління за законами рівності) народи не повинні допустити, щоби зникнув або замовкнув клас філософів, а повинні дати змогу всім виступати публічно, – це необхідно й одним, і другим для внесення ясності в їхні справи» [3, с. 289]. Кант хоче свободи для критичних висловлювань, в першу чергу і для філософів. Існує глибока прірва між урядом та народом, коли влада «неминуче спотворює вільне судження розуму», а народ тільки і бажає щоб за нього вирішували, тобто бажає бути обдуреним практичними діячами – юристами, священниками, лікарями. Лише внесення «прозорості в діяльність уряду», створення широкої громадської думки, яка здатна впливати на політику, створюють передумови для перемоги принципів розуму, за допомогою яких можна наблизити вічний мир. Філософія покликана сприяти здійсненню цього завдання. Про філософію кажуть, зауважує Кант, що вона «служниця богослов'я <...> Але [з цього] ще зовсім не зрозуміло, “чи йде вона з факелом попереду своєї милостивої пані або несе її шлейф”» [3, с. 289].

Один з розділів трактату, що складається з двох додатків, присвячений проблемі взаємодії політики та моралі. Перший додаток, який має назву «Про розбіжності між мораллю та політикою у питанні про вічний мир», присвячений подоланню суперечностей між політикою та мораллю. Кант вказує, що, хоча розум недостатньо освічений, щоб осмислити причини поведінки людей, він здатний показати нам, що слід робити, щоб залишитися на шляху обов'язку. Оскільки моральний принцип в людях ніколи не згасає і розум невпинно розвивається, завдяки безперервному зростанню культури, вищим принципом політики, яка хоче поєднатися з мораллю, повинен бути наступний: «Прагніть передусім до царства чистого практичного розуму і до його справедливості, таким шляхом ваша мета (благодать вічного миру) здійсниться сама собою» [3, с. 299]. Цей принцип заснований на обов'язку, яким перш за все повинні керуватися у своїй політиці можновладці та який наданий а рїогі чистим розумом. Таким чином, справжня політика не може зробити, на думку Канта, і кроку, не віддавши належного моралі.

Кант розуміє, що в практиці сучасних йому держав має місце кричуща несумісність політики з принципами моралі. Викриваючи досвід так званих політичних моралістів, він зазначає, що вони пристосовують мораль до потреб своїх правителів. Їх головні софістичні принципи: «1) захоплюй, а потім виправдовуйся, 2) заперечуй свою вину в тому, що ти зробив, 3) розділяй та володарюй» [3, с. 295] – занадто відомі і занадто скомпрометовані, і не можуть мати нічого спільного з рухом людства до загального миру. Тому Кант допускає, що від можновладців можна вимагати, щоб вони діяли відповідно до обов'язку, який ґрунтується на принципах правових понять свободи та рівності. В іншому випадку, де закон втрачає силу,

настає кінець державного ладу, і Кант визнає можливим революційну перебудову суспільства. Правда, Кант не виправдовує насильницького повалення існуючого до цього «неправомірного устрою», оскільки бачить в цьому насильне знищення будь-якого правового стану. Він бажає створити справедливий устрій шляхом реформ. Але Кант з великою симпатією ставився до французької революції. Загальний ентузіазм, з яким вона була зустрінута всюди, він пояснював надією на те, що вона створила можливість «для прогресу на краще» [3, с. 293]. Її гасло «Свобода, рівність і братерство» був використаний ним при розробці принципів державного права, причому поняття братерства він замінював або поняттям «самостійність, рівність всіх як людей», або поняттям всесвітньо-громадянської єдності.

Що стосується вічного миру, то, з точки зору Канта, він повинен здійснюватися шляхом поступових реформ, які стануть результатом постійної дії правителів у цьому напрямку, саме така діяльність і є моральним обов'язком політичного діяча. Виникає питання: які критерії істинного політичного обов'язку? Кант розглядає цю проблему в другому додатку до трактату «Про згоду політики та моралі з точки зору трансцендентального поняття публічного права». Він вказує, що основним критерієм моральності правових і політичних домагань є їхня публічність. Кант пропонує «трансцендентальний» та позитивний принцип публічного права, який говорить: «Всі максими, які потребують публічності (щоб досягти своєї мети), узгоджуються з правом та політикою» [3, с. 308]. Цей принцип в «Метафізиці моральності» він доповнює відомим афоризмом: «Найкращий устрій той, де влада належить не людям, а законам» [4, с. 283]. Таким чином, подолання міждержавних протиріч стане можливим, коли можновладці зрозуміють сутність політики виходячи з обов'язку та нададуть їй правових підстав.

Висновок. Теорія вічного миру, створена Кантом, є прогресивною концепцією. У ній реалізується ідея всесвітнього громадянського стану. Ця ідея не залишилася без уваги у сучасному світі. З часів ініціативи президента В. Вілсона та заснування женецької Ліги Націй вона була прийнята й імплементована політикою. По закінченні Другої світової війни ідея вічного миру набула конкретних обрисів в інституціях, заявах і політиці Організації Об'єднаних Націй. «Виклична потужність неймовірних катастроф ХХ століття надала цій ідеї певного поштовху. На цьому похмурому тлі світовий дух, як висловився би Гегель, зробив ривок» [1, с. 251]. Перша світова війна зіштовхнула європейські суспільства з жахами та звірствами просторово і технологічно необмеженої війни, Друга світова – з масовими злочинами війни, не обмеженої ідеологічно. Відбувся цивілізаційний розлам, який викликав усесвітнє потрясіння та сприяв переходу від міжнародного права до права всесвітнього громадянства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Юрген Габермас; [перекл. з нім. Андрій Дахній; наук. ред. Борис Поляруш]. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.
2. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації / Отфрід Гьофе; [перекл. з нім.]. – Київ: ППС-2002, 2007. – 436 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»).
3. Кант І. К вечному миру / І. Кант; [пер. с нем.] // Кант І. Соч. в шести томах. Т. 6. – М.: Мысль, 1966. – С. 257-311.
4. Кант І. Метафізика нравов / І. Кант; [пер. с нем.] // Кант І. Соч. в шести томах. Т. 4. Ч. 2. – М.: Мысль, 1965. – С. 107-439.
5. Кант І. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане / І. Кант; [пер. с нем.] // Кант І. Соч. в шести томах. Т. 6. – М.: Мысль, 1966. – С. 5-25.
6. Кант І. О поговорке «Может быть, это и верно в теории, но не годится для практики» / І. Кант; [пер. с нем.] // Кант І. Соч. в шести томах. Т. 4. Ч. 2. – М.: Мысль, 1965. – С. 59-107.
7. Кант І. Спор факультетов / І. Кант; [пер. с нем.] // Кант І. Соч. в шести томах. Т. 6. – М.: Мысль, 1966. – С. 311-349.
8. Кривуля О. М. Співвідношення морального і правового порядку / Олександр Михайлович Кривуля // Практична філософія та правовий порядок: [збірка наукових статей]. – Харків, 2001. – С. 29-34.

9. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації: вибрані праці: статті, аналітичні огляди, переклади (2003-2010) / С. І. Максимов. – Х.: Право, 2010. – 336 с. – (Бібліотека міжнародного часопису «Проблеми філософії права»).
10. Habermas U. The Kantian Project of the Constitutionalization of International Law. Does it have a Chance? / Urgan Habermas // Law and Justice in Global Society. Plenary session. Lecture. – IVR; Universidad de Granada, 2005. – pp. 115-126.

УДК 159.937.535.6:159.955.2 Витгенштейн

Филоненко Б. А.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ЦВЕТ В ФИЛОСОФИИ ЛЮДВИГА ВИТГЕНШТЕЙНА. ОТКРЫТИЯ ПОСЛЕДНЕЙ РАБОТЫ

В статье рассматривается цвет как философский концепт, актуализированный для философии XX в. Л. Витгенштейном в его последней работе «Заметки о цвете». Исследуется контекст написания работы и её прямое отношение к «Учению о цвете» И. В. Гёте. Проведен краткий исторический обзор хроматической теории И. В. Гёте, выделены четыре линии комментирования «Учения о цвете» – естественнонаучная, искусствоведческая, психологическая и философская. Основываясь на комментариях Л. Витгенштейна, теория И. В. Гёте представлена как феноменологическая. Рассматривается цвет в работах и лекциях Л. Витгенштейна.

Ключевые слова: цвет, граница, языковая игра, феноменологические проблемы.

У статі розглядається колір як філософський концепт, що був актуалізований для філософії XX ст. Л. Вітгенштайном в його останній праці «Нотатки про колір». Досліджується контекст написання роботи та її пряме відношення до «Вчення про колір» Й. В. Гете. Проведено стислий історичний огляд хроматичної теорії Й. В. Гете, виділено чотири лінії коментування «Вчення про колір» – природничонаукова, мистецтвознавча, психологічна та філософська. Виходячи з коментарів Л. Вітгенштайна, теорія Й. В. Гете представлена як феноменологічна. Розглядається колір в роботах та лекціях Л. Вітгенштайна.

Ключові слова: колір, межа, мовна гра, феноменологічні проблеми.

The article gives consideration to color as philosophical concept, which was uncovered in Ludwig Wittgenstein's last work "Remarks on colour". The context of writing this work and the reference to Goethe's "Theory of Colours" are analyzed. The historical background of Goethe's chromatic theory is reviewed, four types of commentation strategies are identified: scientific, art critical, psychological, philosophical. Based on Ludwig Wittgenstein's comments, Goethe's theory is conceived as phenomenological. The article considers concept of color in the context of Ludwig Wittgenstein's works and lectures.

Key words: colour, border, language game, phenomenological problems.

Людвиг Витгенштейн умер 29 апреля 1951 года в Кембридже, в доме семьи Бивэнгов. Влияние, оказанное им на философию XX века, сопоставимо с вкладом Пабло Пикассо в живопись прошлого столетия [19, с. 916]. Мерилом подобного сравнения является тот факт, что подобно Пикассо, постоянно изобретавшему новые стили художественного выражения, Витгенштейн стал отцом сразу двух философских направлений: логического позитивизма и так называемой «философии обыденного языка»; при этом не относил себя ни к одному из них. 27 апреля, за два дня до смерти, Витгенштейн узнал, что умрет и прежде чем потерять сознание, сказал сидящей рядом миссис Бивэн последние слова: «Передай им, что у меня была прекрасная жизнь!» [11, с. 98].

Поздний период в философии Витгенштейна (пренебрежительно названный Бертраном Расселом «Витгенштейн II») плотно связан с его основным произведением – «Философскими исследованиями». Впервые опубликованный в 1953 году, труд можно считать завершённым, в